

Eski Uygurca *yöleyü* ve -ng-'li Yapılar Hakkında

Mehmet Ölmez*
(İstanbul)

Soğud harfli Eski Uygurca metinlerde sonu -*nkw* ile biten ön ünlülü kelimelerin son hecesinin okunuşunda tereddüde düşülebilir. En azından kendi adıma böylesi kelimeleri okurken kelimenin -*ngü* ile mi yoksa -*ŋü* ile mi bittiğini zaman zaman kendime sorduğum olmuştur. Söz konusu yapıdaki kelimeleri gözden geçirdiğimde bunları isim ve fiil soylu olup olmadıklarına göre ayırmak gerektiğine karar verdim.

Sonu -*nqw* ile biten kelimelerin okunuşunda tereddüt olamaz, bu tür kelimeler aşağıdaki bir kaç örnekte olduğu gibi esasen -*ngü* ile Latin harflerine aktarılabilirler:

adkanǵu Vorstellung, Sinnesobjekt = skr. *viśaya* BT 1, 7, 9, Tot., Trim., HT V, VI, IX. [adkanǵuluq perceiving BT 28, HT IX; adkanǵuluksuz nicht ergreifbar BT 29; adkanǵusuz]

aǵtingu ç(a)tu 'Leiter zum Hinaufsteigen' (M III 6 o. 8 [UW NB I.1 29-30]):
aǵtin-, °t° aufsteigen, hinaufklettern, sich erheben, beseitigen BT 1, 3, 9, 13,
Tot., HT III, V, VI, VII, VIII, X, Apo. [aǵtinguluq HT VIII, IX]

avıngu: avınguta avıngu HT X

[bış]runǵu HTI X

bışrunǵuluq HT VII

Okunuşlarında tek bir şekil düşünebileceğimiz, tereddüt etmeyeceğimiz örnekler ise şunlardır:¹

* Yıldız Teknik Üniversitesi, olmez.mehmet@gmail.com.

¹ Burada art ünlülü kelimelerde -*nkw* yazıldığı için, yani a'nın yanında Uygur yazılıyla *kef* yer aldığı için *nun* ve *kef*'i rahatlıkla *ŋ* olarak yorumlarız.

kal(a)ŋula- schweben HamiZus.

kalajur- to rise in the air BT 28, AYS V.

kalanjurmaç Springen BT 1.

karaju ~ karajgu finster BT 5.

t'y'n- ile yazılmış örnekler:

tayan- fiilinden ortaya çıkan şekiller ise *tayan-gu* olarak okunmalı ve -nk- birleştirilmemeli, yani *tayaŋu* düşünülmemelidir. Bunu Arap harfli kaynaklar ve Çağdaş Uygurca veriler de destekler:

taya(n)gu (teyegü ?) Chambellan HamTouen, AYS V, 1627 14 *tayangu yalŋuzin bardı ügmek [///nqw]*; HT IX 2127 20 *amırtgurguka tayangu ol tēp*; DKPAM *tayangu* worauf man sich stützt, Möglichkeit der Zufluchtnahme 00074-5 (*tayangusi*) BT 37

tayangu “ikamet etme yeri, buluşma yeri”; *körklüg tayangu orun* “cennet”; *yawuz tayangu orun* “cehennem” [Abdullah Kök]

tayanguluk oturmaya uygun [Suat Ünlü]

taraŋgu: Hoten ağızındaki örnek için bk. M.Ölmez 2015

tayan- fiilinden çıkan öteki şekiller:

tayanguluk: *tayanguluk başlag*, *tayanguluk oron* BT 21 (AYS II.1), ShoAbhi

tayanguluksuz unreliable BT 28.

tutunğu (...) *tayangu* HT VI

Benzer yapıda bir de **yahſingu** vardır (HT VII).

Okunuşlarında ikili şekilleri düşünebileceğimiz örnekler ise şunlardır:

ertijü ~ ertingü GOldT 87 *ärtijü*

esengü tipki *ençgü* gibi (krş. *ed* ve *edgü*) isme gelen +gü ekiyle oluşturulmuştur.

esrinjü burada söz konusu olan *esri* ve buna eklenen +(A)ŋU ekidir (→ UW NB II.2, s. 301)

kölüyü ~ ? kölüngü araç, araba, vasıta BT 1, 13 vb.

köz(ü)ŋü, közŋü ayna GOldT 110-111

tilaŋju < tul+aŋu OTWF 163

Bu yazıyı hazırlamama vesile olan kelime ise *ywl'ŋkw* kelimesi ve onun nasıl Latin harflerine aktarılacağı konusudur. Bu konuyu açmadan evvel **yöle-** fiili ve buradan türemiş şekilleri sıralamak istiyorum:

yøle- dayamak, yaslamak, destek olmak // stützen, abstützen BT 37, OTWF I, 258, 343 ; OTWF II, 574, 630

- yøleglig** OTWF I, 257; *yøleglig yigaç* OTWF I, 258
yølegü destek, dayak, yardım, dayanak || stützend BT 5 520.
yølek dayak, destek OTWF I, 257, 258
yøleklig destekli OTWF I, 258
yøleklik OTWF I, 258
yølemsin- so tun als ob man jemanden begünstigen will (von *yöle-*) BT 3, OTWF II, 531
yølen- dayanmak, yaslanmak || sich stützen auf BT 1, 25, HamiZus.; **tayan-yølen-** 依る ShoAbhi, OTWF II, 630
yølenmek dayanma, yaslanma // Sichstützen (auf) BT 25
yølengü dayanak, destek, sütun // Lehne BT 9, BUi II
yöles- benzemek, çekmek OTWF I, 343; OTWF II, 574
yølesi OTWF I, 343
yølestür- vergleichen BT 1. OTWF I, 219; OTWF II, 574
yølestürg, yølestrüg OTWF I, 173, 219
yölestürgülüg of the parable BT 28.
yøleşü, yølesi benzer, karşılaştırılabilir OTWF I, 343
yøleşür- benzettmek, kıyaslamak, karşılaştırılmak || to compare to ShoAbhiStock, OTWF I, 219; **yøleşür-** OTWF II, 574
yøleşürüğ ywl'şwrwk, yölesüğ benzette, karşılaştırma, kıyas, benzeri || Vergleich, Parabel // metaphor ShoAbhiStock, AYS IV, AYS V, AYS X OTWF I, 170, 173, 219, UigBodhis.
yøleşürügsüz benzersiz // unvergleichlich AYS V, BT 37, OTWF I, 197
yøleşürüglüg benzette; tasvir AYS V
yølet- dayandırmak, destek yapmak BT 13

BT 5, 9 ve BUi II metinlerinde karşımıza çıkan bir *ywl'nkw* vardır. Buradaki örnekler *yölengü* mü yoksa *yöleyü* mü okunmalıdır? Yukarıdaki veriler göz önünde bulundurulduğunda, (ki bunlar birbirlerinden farklı özellikteki kelimelerdir, kimisi isme gelen +*gü* eki taşıır) burada söz konusu edilen şekli *yöleyü* okumak gereklidir. Özellikle BT 5'teki örnek, *qwrş'nkw* örneği, *yöleyü* ile birlikte ikileme içerisinde geçen örnek bu okuyuşu açıkça destekler. Buradaki *qwrş'nkw* sadece ve sadece *kurşangu* (<*kurşa-n-*>) okunabilir, dolayısıyla hemen başındaki söz de *yöleyü* (<*yöle-n-*>) okunmalıdır.

BT 5'te M III'te geçen bir parçaya Ch/U 6618 ile de birleştirilerek şöyle yer verilir: *y(a)ruk friştiler yølegü** *kurşangu bolzun* “Die Lichten Engel mögen stützend (?) und umgebend (?) sein. [* In M III Nr. 29 las A. v. Le Coq *yolan*/// (M III'te A. v. Le Coq *yolan*/// okumuştur.)] BT 5 520; bk. BT 5, s. 55: *yølegü* ‘Stütze’, *qurşangu* ‘umgürtend’ (?).

P. Zieme yayını, bugün kayıp olan M III T I D 3 (M III Nr 29) metninin öteki yarısına aittir. İki parça birbirini tamamlar; Le Coq'un yolan/// olarak yer verdiği kısmı Ch/U 6618'de yer alan *kw* harfleri tamamlar: *ywl'nkw qwrş'nkw*:

Metnin bütünü için bk.

http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/Manichäisch-Türkische_Texte.htm

İkinci örnek BT 9'da yer alır: *zwql'r ywl'nkwl'r* “Kissen und Lehen (yastıklar ve minderler)” BT 9 138 v 16/17; bk. BT 9, s. 94: *zuk << Çin.* 褥 *ju* ‘mattress, bedding’; *ywl'nkw* ‘Lehen’.

Üçüncü örnek Yuan dönemi Uygurca metindendir: *ywl'nkw* ‘*Kopfkissen’ BuddhUig II 123 (ayrıca bk. S. 285'deki not); ayrıca bk. Raziye Nuri A123.

yöle- *kurşa-* ayrıca ikileme olarak (fiil) Kṣanti Kılulguluk Nom Bitig'de de geçer: *yöleyü kurşayu tur-* ‘stützend und umgebend zur Seite stehen! BT 25 2931-2932 (not için bk. s. 233).

Sonuç: *ywl'nkw* yazılan kelime yukarıdaki veriler göz önünde bulundurulduğunda (ki bunlar birbirlerinden farklı özellikleke kelimelerdir) *yöleyü* okunmalıdır. Benzer şekildeki *ertijü* ve *kölüyü* sözleri de aynı sistemle okunmalıdır.

Kısaltmalar

Apo. → Kara – Zieme 1986	HamiZus → Geng – Klimkeit 1988
AYS IV → Tokyürek	HamTouen → Hamilton 1986
AYS V → Uçar	HT III → Ölmez – Röhrborn 2001
AYS X → Gulcalı	HT V → Dietz 2015
BT 1 → Hazai – Zieme 1971	HT VI → Ölmez
BT 3 → Tezcan 1974	HT VII → Röhrborn 1991
BT 5 → Zieme 1975	HT VIII → Röhrborn 1996
BT 7 → Kara – Zieme 1976	HT IX → Aydemir 2013
BT 9 → Tekin, §. 1980a	HT X → Mirsultan 2010
BT 13 → Zieme 1985	OTWF → Erdal 1991
BT 21 → Wilkens 2001	ShoAbhiStock → Shōgaito 2014
BT 25 → Wilkens 2007	ShoAbhi → Shōgaito 2008
BT 28 → Yakup 2011	Tot. → Zieme – Kara 1978
BT 29 → Kasai 2011	Triş → Scharlipp 1988
BT 37 → Wilkens 2016	UigBodhis → Shōgaito 1994
BuddhUig II → Tekin, §. 1980b; Raziye Nuri 2015	UW NB I.1 → Röhrborn 2010
GoldT → Erdal 2004	UW NB II.2 → Röhrborn 2017

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Hakan, 2013: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* (Xuanzangs Leben und Werk. 10. VdSUA. 34.) Wiesbaden.
- DIETZ, Siglinde, Mehmet ÖLMEZ, Klaus RÖHRBORN, 2015: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie. V,* (Xuanzangs Leben und Werk. 11. VdSUA. 34.) Wiesbaden.
- ERDAL, Marcel, 1991: *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon.* Bd. 1-2. Wiesbaden. (Turcologica. 7.)
- ERDAL, Marcel, 2004: *A Grammar of Old Turkic.* Leiden
- GENG Shimin ve Hans-Joachim KLIMKEIT, 1988: *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit.* In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut. I-II. Wiesbaden. (AF. 103.)
- GULCALI, Zemire, 2015, *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış doktora çalışması.
- HAMILTON, James Russel, 1986: *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang.* Tom I-II, Paris. (Fondation Singer-Polignac)
- HAZAI, Georg ve Peter ZIEME, 1971: *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu" nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi.* Berlin.
- KARA, Georg ve Peter ZIEME, 1976: *Fragmente tantrischer werke in uigurischer Übersetzung.* Berlin.
- KARA, Georg ve Peter ZIEME, 1986: "Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sūtras 'Fo ding xin da tuo luo ni'", *AoF* 13: 318-376.
- KASAI, Yukiyo, 2011: *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra,* Brepols publ., Turnhout.
- KÖK, Abdullah, 2004: *Karahانlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin,* Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış doktora çalışması.
- KUDARA, Kōgi, 1990: "Uygur Fragments of the Miao fa lian hua Xuan Preserved in the Musée Guimet", *Ryūkoku Kiyō*, 12: 1-30
- MIRSULTAN, Aysima, 2010: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden.
- NURİ Raziye, 2015: Raziye Nuri: 巴黎藏回鹘文诗体般若文献研究 *Bali cang huihuwen shiti bore wenxian yanjiu [Alliterative Prajñāpāramitā Texts in Old Uygur Preserved in Paris]* Shanghai.
- ÖLMEZ, Mehmet (hazırlanmakta): *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VI.*

- ÖLMEZ, Mehmet ve Klaus RÖHRBORN, 2001: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden.
- ÖLMEZ, Mehmet, 2015: "Hoten Ağzının Leksik Hususiyetleri", *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya, Mırsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, Ed.: Aysima Mırsultan – Mihriban Tursun Aydın – Erhan Aydın, Konya, 2014: 189-193.
- RÖHRBORN, Klaus, 1991: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden.
- RÖHRBORN, Klaus, 1996: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden.
- RÖHRBORN, Klaus, 2010: *Uigurisches Wörterbuch.* Neubearbeitung. I. Verben. Bd. 1: *ab- – äzüglä-*. Stuttgart
- RÖHRBORN, Klaus, 2015: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln.* Band 1: *a - asvik*, Stuttgart.
- RÖHRBORN, Klaus, 2017: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung II: Nomina – Pronomina – Partikeln.* Band 2: *aš – äzük*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- SCHARLIPP, Wolfgang, 1988: "Fragmente eines uigurischen Kommentars zur Trimśikāvijñaptimātratāsiddhi des Vasubandhu", *UAJb*, N.F. 6: 122-136.
- SHŌGAITO, Masahiro, 1994: "Uighur Text of Bodhisattva-caryā, -Pelliot Ouigour 4521-", *Researches in Asian Languages*, Kobe: 33-95.
- SHŌGAITO, Masahiro, 2008: *Uigurubun Abidaruma ronsho no bunken gaku teki kenkyū.* [İngilizce başlık: *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*]. Kyōtō.
- SHŌGAITO, Masahiro, 2014: *The Uighur Abhidharmaśabhaśya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- TEKİN, Şinasi, 1980a: *Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule.* 1. *Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen.* 2. *Analytischer und rückläufiger Index.* Berlin.
- TEKİN, Şinasi, 1980b: *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Budapeşte.
- TEZCAN, Semih, 1974: *Das uigurische Insadi-Sūtra.* Berlin.
- TOKYÜREK, Hacer, 2015: *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*, Kayseri.

- UÇAR, Erdem, 2013: *Altun Yaruk Sudur V. Tegzinç*, Ege Üniversitesi, yayımlanmamış doktora çalışması, İzmir.
- ÜNLÜ, Suat, 2004: *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7)*, *Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*, Ankara Üniversitesi, yayımlanmamış doktora çalışması.
- WILKENS, Jens, 2001: *Die drei Körper des Buddha (Trikāya) Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur)*. Eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Brepols publ. Turnhout.
- WILKENS, Jens 2007: *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti kilguluk nom bitig*. Turnhout.
- WILKENS, Jens, 2016: *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien* Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā. 3 cilt, 1688 s., 160 sayfa resim, Brepols publ., Turnhout.
- YAKUP, Abdurishid, 2011: *Prajñāpāramitā Literature in Old Uygur*, Brepols publ., Turnhout.
- ZIEME, Peter ve Georg KARA, 1978: *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest. (BOH. 22.)
- ZIEME, Peter, 1975: *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin.
- ZIEME, Peter, 1985: *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin.

Ekler:

1) İlgili kısmın VATEC'te ele alındığı sayfa:

**Referenz:
MTT520(MIII Nr.29 +Ch/U6618:14)**

Link: http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/ch_u/images/chu6618versototal.jpg

Transliteration	pryšty l'r	ywl'kw	qwrš'nkw	pwlz\wn
genaue Transkription	frišti-lär	yölägü	kuršangu	bolzun
Transkription	friſtilär	yölägү	kuršangu	bolzun
Morphem	friſti	-lAr	yölägү	kuršan
Glossierung	Boje, Engel	-PL	Stütze	s. umgürtern
Wortart/Funktion	n	-plural	n	-part
			vi	vi
				-mood

Obersetzung: Engel mögen Stütze und Umgürtelung sein!

Kommentar: In M III Nr. 29 las A. v. Le Coq yolan/// statt yölägү.

2) M III ve BT 5 metinlerinin birleştirilmiş hali, siyah dizili kısımlar M III yayınına aittir: M III Nr. Nr. 29. T. I, D. 3 + Ch / U 6618

- (507) 1. **qutadmaq qıvadmaq** yanğı
- (508) 2. **esengü ögrünçü** alqış alqam[aq]
- (509) 3. **kəjın alqığın** ermek yanğı
- (510) 4. [yēge]d[mek] **utmaq** kelzün
- (511) 5. **ornazun y(e)me** ałp küçlüğ
- (512) 6. **frişt(i)ler uluğlar** tükel erdemlig
- (513) 7. **yngui friştı qam(a)ǵ** uluǵ
- (514) 8. **friştı-ler** küç basut
- (515) 9. **yēgedmek utmaq** bérzünler
- (516) 10. **t(e)ŋri-kenim : t(e)ŋri-kenim(i)z** uzun
- (517) 11. **özin qalın qutun turqaru**
- (518) 12. **adasazan** tudasazan ermeki
- (519) 13. **bolzun erti** t(e)ŋri-kenim y(a)ruq
- (520) 14. **friştı-ler yoleñgü** qurşaju bolz-
- (521) 15. **un içtin nomı** erser y(e)me
- (522) 16. **kəjın alkığın** ermeki bolzun
- (523) 17. **taştın sıňar** éli esen'in
- (524) 18. **ermeki bolzun** t(e)ŋri-kenim
- (525) 19. **içtin nom oğulanı d-** ...
- (526) 20. **başlayu t(e)ŋri moj[ak]** ...
- (527) 21. **iki ąńcman tr-** ...
- (528) 22. **mani bur[xan]** ...

*Eski okuyuş: (522) 16. **kinekin arqa** ermeki bolzun, ancak VATEC çalışmasında yukarıdaki gibi iyileştirilmiştir, bk. yukarıda anılan VATEC sayfası.